

نقش اعتماد اجتماعی بر ارتباطات انسانی در خانواده با تأکید بر خانواده‌های شهر تهران در سال ۱۳۹۵-۱۳۹۳

باقر ساروخانی^۱، فهیمه نظری^۲، منصور وثوقی^۳

چکیده

تحقیق حاضر با عنوان «نقش اعتماد اجتماعی بر ارتباطات انسانی» در سالهای ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۵ صورت گرفته است. هدف از تحقیق، بررسی ارتباط میان ابعاد اعتماد اجتماعی و ارتباطات انسانی در خانواده‌های شهر تهران است. روش تحقیق ترکیبی از روش اسنادی و پیمایش است. با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۴ نفر به عنوان نمونه انتخاب گردیدند. نمونه‌گیری به صورت خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شدند و در میان آنها پرسشنامه توزیع گردید. یافته‌های تحقیق نشان داد؛ بین تمامی ابعاد اعتماد اجتماعی و تمامی ابعاد ارتباطات انسانی نیز رابطه وجود دارد. نتایج رگرسیون خطی حاکی نشان داد تغییری به اندازه‌ی یک انحراف معیار در متغیر اعتماد بین شخصی موجب $0/288$ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی بعد کارکردی ارتباطات انسانی، $0/646$ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی بعد تعاملی ارتباطات انسانی و $0/652$ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی بعد ساختی ارتباطات انسانی می‌شود. تغییری به اندازه‌ی یک انحراف معیار در متغیر اعتماد نهادی موجب $0/227$ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی بعد کارکردی ارتباطات انسانی، $0/587$ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی بعد تعاملی ارتباطات انسانی و $0/737$ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی بعد ساختی ارتباطات انسانی می‌شود. تغییری به اندازه‌ی یک انحراف معیار در متغیر

baghersaroukhani@yahoo.com

۱- استاد جامعه‌شناسی دانشگاه علوم و تحقیقات تهران

fnazari12@yahoo.com

۲- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه علوم و تحقیقات تهران

Vossoghi_mn@yahoo.com

۳- استاد جامعه‌شناسی دانشگاه علوم و تحقیقات تهران

تاریخ پذیرش: ۹۶/۱/۲۷

تاریخ وصول: ۹۵/۱۰/۵

اعتماد تعمیم‌یافته موجب ۰/۳۳۶ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی بعد کارکردی ارتباطات انسانی، ۰/۵۱۲ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی بعد تعاملی ارتباطات انسانی و ۰/۴۵۶ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی بعد ساختی ارتباطات انسانی می‌شود.

واژگان کلیدی: اعتماد اجتماعی، ارتباطات انسانی، خانواده‌ها، شهر تهران

مقدمه و طرح مسأله

عصری که در آن به سر می‌بریم موسوم به عصر ارتباطات است؛ منظور از ارتباطات انسانی «اشاره به جریانی است که طی آن دو نفر یا تعداد بیشتری از افراد به تبادل افکار، نظرات، احساسات و عقاید خود بپردازند و از طریق به کار بردن پیام‌هایی که معنای آن برای همه یکسان باشد» (ساروخانی، ۱۳۸۸). در ارتباطات انسانی عناصری چون مهر و محبت، تعهد، اعتماد، صداقت، وفاداری وجود دارد چون از این طریق جریان ارتباط تسهیل، دوام و بقا پیدا می‌کند و سطح کنش از خرد به کلان جامعه بسط و تقویت می‌گردد. یکی از مهمترین مؤلفه‌های هر ارتباطی اعتماد است و اعتماد در بطن و لایه‌های پنهانی کنش سهم بیشتری دارد چون موجب دوام و پایداری ارتباط می‌گردد. اعتماد و ارتباطات به زندگی اجتماعی ما انسانها معنا و جهت می‌دهد. اعتماد موجب تقویت، حجم و شدت ارتباطات انسانها می‌شود. برای واکاوی، تبیین سهم اعتماد در ارتباطات، در اولین مطالعات در سال ۵۳ و پس از آن در سالهای ۸۳ و ۹۳ و ۹۴ مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد، در طی این سالها وضعیت فرهنگی و اجتماعی، مهمترین تغییر رخ داده در جامعه‌ی ایرانی بوده است. در روابط اعضای خانواده، تغییرات محسوس و اساسی است. «از طریق شناخت ساختار خانواده می‌توان به شناخت ساختار جامعه دست یافت» (فرید، ۱۳۹۱). خانواده در طی چهار دهه‌ی گذشته با تغییرات بنیادینی مواجه بوده است. "افزایش سهم زنان و فرزندان در تصمیم‌گیری‌ها"، "کاهش نقش حمایت‌گری شبکه‌ی خویشاوندی"، "فردگرایانه شدن ازدواج"، "گسترش روابط پیش از ازدواج"، "افزایش جایگاه و قدرت زنان در مناسبات و ارتباطات خانوادگی"، "کاهش گفتمان خانواده‌گرایی"، "افزایش آسیب‌ها و اختلالات خانوادگی"، "افزایش مناسبات و روابط

جنسی بیرون از خانواده"، "کاهش کارکردهای خانواده" و نهایتاً "کاهش اهمیت فرزندآوری ناخواسته" ملاحظه می‌گردد که روابط افراد نسبت به گذشته با تغییر روبرو بوده است. این وضعیت را می‌توان به بحران ارتباطات یاد نمود وضعیتی که در سطح خرد؛ دچار اختلالات شدید ارتباط و گفت‌وگویی، ناتوانی و اختلال ارتباط دیده می‌شود. در سطح میانی؛ میزان تأثیرگذاری نهادهای مدنی دچار مشکل شده است و در سطح کلان؛ شاهد تنها بخش کوچکی از جامعه در حال ابراز نظر، عمل‌گرا و اکثریت باقی تنها نظاره‌گر هستند. تداوم این روند می‌تواند باز هم از شدت ارتباطات افراد با یکدیگر بکاهد و بر سرعت بی‌اعتمادی بیفزاید. احساس ناخوشایندی افراد جامعه از این وضعیت با نمایه‌های منزوی بودن نمود دارد. افراد جامعه خود را به شکل توده‌هایی می‌دانند که قدرت ارتباطات خود را نسبت به گذشته از دست داده‌اند و بعضاً به چشم خصم در یکدیگر نظر می‌کنند. این احساس در سالهای اخیر پرشتاب‌تر شده و نمایه‌ی برخی از شاخص‌های متناسب به امور اجتماعی، تأیید کننده‌ی این روند است. «نتیجه‌ی بی‌اعتمادی و بدبینی به یک هنجار مورد انتظار در جامعه‌ای که فاصله‌ی قدرت در آن بالاست، هر فرد دیگر، یک تهدید بالقوه است و به ندرت می‌توان به کسی اعتماد کرد» (هافستد، ۱۹۸۰: ۱۱۹). پژوهشها برای سنجش اعتماد در ایران، معیارهای پنج بُعدی اعتماد را در نظر گرفتند (۱) «روابط انجمنی» (شبکه‌ی روابط با گروهها و نهادها)، (۲) «هنجارها و اعتماد اجتماعی» (اعتماد به نهادها، گروهها، مسئولان، جامعه و...)، (۳) «پیوندها و اعتماد بین فردی»، (۴) «همبستگی و انسجام اجتماعی» (۵) «حمایت اجتماعی» و نتایج نشان داد:

- ۱- اعتماد اجتماعی در ایران متوسط و رو به پایین است. ۲- اعتماد اجتماعی در بُعد روابط انجمنی از قبیل همکاری با نهادهای مدنی ضعیف‌تر و در بُعد پیوندهای بین فردی، مثل رفت و آمد با دیگران، قوی‌تر است. ۳- اعتماد اجتماعی درون گروهی (قدیم) بیشتر از اعتماد اجتماعی بین گروهی (جدید) است. ۴- با حرکت از سطح خانواده به سطوح دیگر (خویشان، دوستان، همکاران، همشهریان و هموطنان) میزان اعتماد اجتماعی کاهش می‌یابد. ۵- جامعه‌ی ایرانی با فرسایش اعتماد اجتماعی قدیم و

عدم جایگزینی اعتماد اجتماعی جدید روبه روست» (موسوی: ۱۳۹۴ و ۱۳۸۸). در حوزه‌ی ارتباط یا روابط با آشنایان، دوستان و همسایگان، نیز وضعیت مطلوبی دیده نشد. در شهر تهران «بیش از ۵۰ درصد با افراد محله‌ی خود بدون ارتباط هستند و ابراز می‌کنند که روابطشان با اعضای خانواده در سالهای اخیر کمتر شده است. بیش از ۸۰ درصد مردم ایران عضو هیچ گروه اجتماعی و انجمنی اعم از انجمن‌های فرهنگی، ورزشی، هنری، سیاسی و... در جامعه نیستند و ارتباطاتشان در حد ضعیف است. در این راستا برای توصیف و تحلیل موضوع، پرسشهایی مطرح می‌شود. نخست؛ وضعیت اعتماد اجتماعی و ارتباطات انسانی در خانواده‌های شهر تهران چگونه ارزیابی می‌شود؟ چه سهمی از اعتماد می‌تواند کدام نوع از ارتباطات در خانواده‌های شهر تهران را شکل دهد؟

اهمیت و ضرورت تحقیق

پرداختن و واکاوی در رابطه با کیفیت اعتماد و سهم آن در ارتباطات افراد در شهر تهران از آن جهت دارای اهمیت است که در آن روابط افراد تکه تکه شده و کنش ارتباطی افراد تحت تأثیر روابط ابزارنگارانه قرار گرفته شده است. ارتباط میان افراد به شدت آسیب دیده است. روابط فردگرایانه و منفعت‌جویانه زیر پوشش جمع‌گرایی سستی پنهان شده است و از پس آن به شدت خود را می‌نمایاند. اما منافع افراد که در گروه تمرکز بر فردگرایی است مدتهاست که خود را می‌نمایاند و بسیاری از شاخصه‌های آن با یکدیگر ادغام شده است. معیارهای رفتار در کنش و ارتباط افراد در جامعه الگوی ثابت و مشخصی ندارد. هنجارها و ارزشهای اجتماعی و رفتارهای تکرار شونده‌ی اجتماعی، دارای ثبات و الگوی مشخصی نیست. ارتباط افراد در حیاتی‌ترین نهاد یعنی خانواده تحت تأثیر قرار گرفته است، ظهور اعتلای فردیت در خانواده‌ها در بسیاری از مواقع گرایش به افراط دارد، حاصل آنکه خانواده در شهر بزرگی چون تهران در فرایند اتمی شدن قرار گرفته است. هر کسی، برای خود است، ارتباط به غایت کاهش و در نتیجه انسجام خانواده در شهر تهران کاهش یافته است. پرداختن به موضوعاتی در این زمینه از آن جهت ضرورت دارد تا به راههای اجتماعی مناسب، برای جلوگیری از افراط در

فردیت و امحای انسجام خانواده فراهم آید.

پیشینه‌ی تحقیق

جدول شماره‌ی (۱): تلخیص پیشینه تحقیقات داخلی و خارجی

یافته‌ها	جامعه آماری	روش تحقیق	متغیر مستقل	مبانی نظری	عنوان تحقیق	ابعاد تحقیق‌گر
اعتماد، به منزله یک مکانیسم اجتماعی تلقی می‌گردد. مطالعه‌ی اعتماد اجتماعی، در جایگاه یک مکانیسم اجتماعی، تعاملات اجتماعی انسانها را وسیله‌ی انگیزه‌ها، احساسات و باورهای آنان بررسی می‌کند.	-	پیمایشی	جامعه‌ی مدنی و کارآمدی دموکراسی	پاتنام	سرمایه‌ی اجتماعی	رابرت پاتنام
اطلاعات تجربی به دست آمده از سرمایه‌ی اجتماعی، به دیالوگ مهم بین پژوهشگران، سیاست‌گذاران و مدیران و خود مردم فقیر منجر می‌شود که نهایتاً آنها را به طرح و اجرای استراتژی‌های مؤثر کاهش فقر رهنمون می‌سازد.	-	کمی-پیمایشی	گروهها و شبکه‌ها، اعتماد و اتحاد، کنش جمعی و همکاری، اطلاعات و ارتباطات، انسجام اجتماعی و حمایت اجتماعی و کنش سیاسی درآمد خانواده	ولکاک	سنجش سرمایه‌ی اجتماعی در خانواده	کریستین گروتارت، دیپا نارایان، ورونیکا نیهان جونز و مایکل ولکاک
اعتماد در متن کنش‌های انسان، که مهم‌ترین ویژگی آن‌ها جهت‌گیری معطوف به آینده است، نمود پیدا می‌کند. هر چه میزان کنترل ما بر کنش‌های آینده کمتر باشد، نیاز ما به اعتماد بیشتر می‌شود.	مردم لهستان	پیمایشی	جهانی‌شدن تغییر اجتماعی همکاری اجتماعی	زتومکا	نظریه‌ی جامعه‌شناختی اعتماد	زتومکا
اعتماد اجتماعی «از پایین» تولید نمی‌شود بلکه «از بالا» تولید می‌شود. دقیق‌تر اینکه، نوع خاصی از نهادهای سیاسی هستند که اعتماد تولید می‌کنند. نهادهای حکومتی و	مردم سوئد	پیمایشی	بیماری، سلامت	کنش جمعی	دامهای اجتماعی و مسأله‌ی اعتماد	روئستاین

تحقیق‌گر	ابعاد	عنوان تحقیق	مبانی نظری	متغیر مستقل	روش تحقیق	جامعه آماری	یافته‌ها
		اجتماعی					خط مشی‌هایی که برابری سیاسی، حقوقی و اجتماعی تولید می‌کنند.
مؤسسه‌ی لگاتوم		شاخص رفاه لگاتوم	-	اقتصاد- فرصت‌های کسب و کار- حکومت داری- آموزش- سلامت- آزادی‌های فردی	پیمایشی	کلیده‌ی کشورها	هرچه در یک جامعه، سرمایه‌ی اجتماعی مطلوب‌تر باشد شاهد توفیق اقتصادی و نیز رفاه بهتری خواهیم بود.
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی		ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان	تاجفیل پاتنام	ارزش- نگرش	پیمایشی کل کشور		که اعتماد اجتماعی از شاخصه‌های مهم به شمار می‌رود. پایین بودن این نوع اعتماد در هر جامعه‌ای از موانع اصلی توسعه و پیشرفت محسوب می‌شود عدم اهتمام در سطح کلان نسبت به چنین موضوع مهمی ممکن است در آینده موجب ضعف فرهنگ شهروندی و هویت ملی شود و جامعه را با چالش‌های جدی‌تر مواجه سازد و حرکت توسعه‌ای کشور را به تعویق اندازد.
عالیه شکرپیگی		مدرن‌گرایی و سرمایه‌ی اجتماعی خانواده در آمدی بر جامعه‌شناسی خانواده در ایران	بورديو پاتنام	تجدد گرایی	پیمایش	خانواده‌های تهران	تغییرات اجتماعی در تار و پود زندگی مدرن تنیده شده است... تغییرات اجتماعی نمایانگر فعال بودن جامعه مدرن است. ما باید ذهنیت خویش را تغییر دهیم تا با جهان جدید تناسب پیدا کند و بدین ترتیب از همه خواسته می‌شد که دست به شروع این تغییرات بزنند.
محسنی تبریزی و معیادفر		بررسی اعتماد اجتماعی با نگاهی نسلی	کلمن	عوامل فردی شرایط ساختاری	پیمایشی	افراد ۱۵ ساله شهر تبریز	نتایج تحقیقات نشان داد که بین اعتماد اجتماعی نسل‌های سه گانه (نسل قبل از جنگ و انقلاب، نسل جنگ و انقلاب و

یافته‌ها	جامعه آماری	روش تحقیق	متغیر مستقل	مبانی نظری	عنوان تحقیق	ابعاد تحقیق‌گر
نسل بعد از انقلاب و جنگ) تفاوت معناداری وجود دارد.					به جامعه	
هرچه تحصیلات بویژه از سطح کارشناسی بالاتر باشد، به همان میزان از اعتماد آنان کاسته می‌شود. در بررسی سنجش اعتماد اجتماعی در ایران باید مؤلفه‌هایی چون آسیب‌های اجتماعی و مهاجرت را لحاظ نمود. در این صورت است که می‌توان به نتایج به دست آمده، اتکای بیشتری کرد.	۱۰ استان کشور	پیمایشی	شهرگرایی - فردگرایی - تحصیلات	پارسونز	سنجش اعتماد در ایران	غلامرضا غفاری
مهمترین علل عدم شکل‌گیری سرمایه‌ی اجتماعی از نوع تعمیم یافته در ایران، شرایط آنومیک جامعه در حوزه‌هایی چون اقتصاد، سیاست، اجتماعی و فرهنگ، جامعه‌ی در حال گذار، عامل استبداد در طول تاریخ که موجب اعتماد خاص‌گرا شده و مسأله‌ی حاشیه‌نشینی است.	کل کشور	پیمایش - طولی	شبکه‌ی روابط	پاتنام	سنجش سرمایه‌ی اجتماعی در ایران	میر طاهر موسوی و همکاران
راه‌حل افزایش اعتماد در دوران معاصر، تنها در ساختارها نیست، در عاملان و شهروندان نیز هست. نمی‌توان همه‌ی ساختارها و همه‌ی رسانه‌ها و همه‌ی... را بررسی و اصلاح کرد، ولی اگر شهروندان ساخته و اگر توانمند شود و اگر بتواند نقد و بررسی داشته باشد، اعتماد ساخته خواهد شد. البته نباید فقط عاملیتی نگاه کرد، صد البته که تهاذب و دموکراتیزه شدن نظام سیاسی نیز بسیار مهم است.		توصیفی - تاریخی	سواد اجتماعی	بورديو	اعتماد اجتماعی در ایران	نعمت الله فاضلی
در شرایط امروز با وجود اینکه رسانه‌ها گسترش یافته و جامعه گسترده‌تر شده اما باز به تعبیر رایزمن نزدیک‌تر شده‌ایم که به	-	فراتحلیل	مصرف کنونی رسانه	رایزمن	تحول ساختار رسانه و مسأله اعتماد	هادی خانیکی

یافته‌ها	جامعه آماری	روش تحقیق	متغیر مستقل	مبانی نظری	عنوان تحقیق	ابعاد تحقیق‌گر
جای نهادهای قدرتمند، انبوه تنها شکل گرفته است چرا که هر وقت نهادها قوی شوند اعتماد نیز بالا رفته و هرگاه جامعه به درون خود پناه برد، سطح اعتماد پایین می‌آید. در نتیجه، دشوارترین شکنجه برای ما این بود که یک یک به درون خویش تبعید شدیم.					اجتماعی در ایران	
افراد شاغل و متأهل سرمایه‌ی اجتماعی بالاتری دارند. آنچه که شبکه‌ی روابط زنان و مردان را از هم متمایز می‌سازد، فرصت‌ها و محدودیت‌هایی است که زنان و مردان دارند و ناشی از نابرابری‌های جنسیتی و عدم توزیع برابر امکانات و فرصت‌ها در جامعه است.	۱۰ محله تهران	پیمایش	نابرابری جنسیتی شبکه روابط	بوردیو	سرمایه‌ی اجتماعی در ۱۰ محله تهران با تأکید بر ویژگی‌های ساختی، تعاملی و کارکردی شبکه‌ی اجتماعی زنان و مردان در تهران	سوسن باستانی
ما در رفتارها و کنش‌های ارتباطی مردم در ایران به کرار ملاحظه می‌کنیم که افراد اعتقاد دارند در فضای خودی یا غیر خودی حرف زدن، باطن را لو دادن یا حفظ ظاهر داشتن؟ سکوت کردن یا حرف زدن؟ ایفای نقش فرادست یا فرودست، این انگاره‌های ارتباطی ایرانی است و معمولاً همه‌ی ما یاد گرفته‌ایم از این انگاره‌ها برای برقراری ارتباط با دیگران استفاده کنیم که همگی ناشی از همان ریشه‌های فرهنگی ارتباطات در	-	توصیفی	ارتباطات	هابرماس	ریشه‌های فرهنگی ارتباط در ایران	مهدی محسنیان راد

یافته‌ها	جامعه آماری	روش تحقیق	متغیر مستقل	مبانی نظری	عنوان تحقیق	ابعاد تحقیقگر
ایران است.						

خانواده‌ی امروز ایرانی در سایه‌ی شکنندگی‌ها و گسیختگی‌ها

«در گذشته، خویشاوندی در تمام سطوح نقش بسیار مهمی داشت. افراد نمی‌توانستند مستقل از نگاه دیگران وجود داشته باشند. در ارتباطات میان افراد، شبکه‌ی خویشاوندی تمام ابزار را به کار می‌گرفت تا فرد به طور مستقل معنا نداشته باشد» (مقصودی، ۱۳۸۶: ۲۷۱). یکی از مهمترین علل بحران کنونی جامعه‌ی ایران بویژه در چند دهه‌ی اخیر آسیب‌دیدگی شدید در روابط سنتی است. ولی هنوز فضای عمومی به اندازه‌ی کافی شکل نگرفته تا جایگزین این فقدان شود. «تمایز شدن نهادهای اجتماعی (روند مدرنیزاسیون) با گسترش روابط اقتصادی جدید، شهرنشینی گسترده و بی‌رویه، آسیب دیدن همبستگی خانوادگی و... در شهرهای مختلف (بویژه کلانشهرها) دوگانگی‌هایی ایجاد و موجب شده تا برخی به فکر بازگشت به گذشته و نظم اخلاقی جماعت‌های روستایی و قبایلی بیفتند. میان حکومت قانون محور - که در نهادینه شدنش تأخیر به وجود آمده - و آرمان‌هایی که افراد و گروه‌های مختلف در سر می‌پروراند، افراد به دنبال تکیه‌گاه‌های رابطه‌مند می‌گردند تا به زندگی خود معنا دهند» (آشوری، ۱۳۷۶: ۲۶۳). نهاد خانواده به عنوان نهادی که می‌تواند از خلال آن برخی از مهمترین دگرگونی‌ها و تناقض‌های اجتماع را مشاهده و تحلیل کرد؛ یک نهاد میانجی میان نهاد دولت و نهادهای دیگر است که تحت تأثیر دگرگونی‌های بیرون از خود قرار دارد. خانواده‌ی ایرانی کنونی تضادی را با خود حمل می‌کند: از یک سو ارزش‌های خانواده‌ی سنتی در خاطره‌ی جمعی‌اش زنده است و از راه‌های مختلف کوشش می‌شود تا زنده نگه داشته شود؛ از سوی دیگر تحولات اجتماعی باعث شده تا شکل‌های مختلف انتقال ارزش‌ها به وجود آید. انتقال ارزش‌ها با خود گسیختگی‌ها و شکنندگی‌های بسیار می‌آورد. در به وجود آمدن گسیختگی‌ها در ایران بویژه در میان خانواده‌های شهر تهران می‌توان به مواردی

اشاره نمود:

۱. شهر، افول اعتماد و تأثیر آن بر روابط انسانی: هنگامی که رشد فردگرایی و اهمیت دادن به خواسته‌ها و نیازهای شخصی در ارتباطات بین افراد جامعه‌ی شهری از اهمیت بسیار بالایی برخوردار باشد و شهروندان به دلیل فشارها، مشکلات و پیامدهای اقتصادی و اجتماعی، فقدان رعایت نظم هنجاری و ارزشی در ارتباطات اجتماعی با یکدیگر منجر به این شود که حس اطمینان و اعتماد بین یکدیگر کاهش یابد، آن وقت سرمایه‌ی اجتماعی تنزل پیدا خواهد کرد؛ در نتیجه انواع آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی بروز پیدا می‌کند. با کاهش اعتماد بین افراد، ارتباطات دروغ‌آمیز و رفتارهای تقلب‌گونه بین شهروندان نسبت به عملکرد یکدیگر بروز پیدا می‌کند. براین اساس در جامعه‌ی ایران در دهه‌های اخیر اعتماد اجتماعی و اعتماد مدنی بین افراد کاهش پیدا کرده است حتی این مسأله گریبانگیر ساختار خانواده و محیط‌های اجتماعی کوچک هم شده است و اختلال رابطه‌ای را بوجود آورده است منظور: پایین بودن «۱- چگالی روابط اجتماعی ۲- قرینگی روابط اجتماعی ۳- تعدد روابط اجتماعی ۴- شدت روابط اجتماعی ۵- تنوع هویت‌ها در روابط اجتماعی است (چلبی، ۱۳۸۶: ۱۴۷).

۲. شهرنشینی و اختلال رابطه‌ای: آسیب‌های شهرنشینی چون "بی‌اعتمادی و منفعت‌گرایی و..." در روابط مبادله‌ای بین بخش‌ها و واحدهای تولیدی در یک جامعه اختلالاتی را به وجود آورده است. پیامدهای شهرنشینی در حوزه‌ی روابط اقتصادی، اختلالاتی را در بروز محدود کردن رفتارهای رقابتی و انتشار دانش فنی به وجود می‌آورد که تولیدکنندگان به دلیل بی‌اعتمادی و سلب اطمینان رفتار اقتصادی در تعاملات شهروندان چندان تمایلی به مشارکت اقتصادی ندارند. همچنین وجود بحران‌های اجتماعی شهرنشینی در تقویت اختلال روابط صنفی، چانه‌زنی اقتصادی، نابرابری‌های اقتصادی اثر مهمی خواهد داشت. آسیب‌های شهرنشینی در حوزه‌ی اختلال روابط سیاسی مانع توزیع بهینه‌ی قدرت و مهیاسازی کزرفتاری سیاسی می‌شود، این اختلال در رضایتمندی و اعتماد متقابل نسبت به امانت‌داری را کاهش می‌دهد. در جامعه روبه

توسعه‌ی ایران در حوزه‌ی اختلالات روابط سیاسی، نیز مشارکت سیاسی مردم تحت تاثیر قرار گرفته و همزمان اعتماد متقابل مردم و دولت نسبت به توان و ظرفیت یکدیگر کاهش یافته است. این اختلال در جامعه‌ی شهری جریان انرژی عاطفی و هیجانی را دچار مشکل و حفظ طراوات فرهنگی، تقویت تعهدات و تحکیم هویت جمعی محدود شده است. با توجه به رشد شهرنشینی با تأکید بر این نوع اختلالات اظهار اعتماد متقابل تعمیم یافته‌ی کنشگران اجتماعی نسبت به تعهدات جمعی و وجدان جمعی تضعیف شده و وجدان فردی و اهمیت منافع ارزشی فرد از اهمیت بسیاری برخوردار گردیده است؛ بر این اساس کنترل و نظارت اجتماعی پایین خواهد آمد. اختلال در روابط همکاری و تعاونی بایکدیگر در جامعه‌ی شهرنشین ایران به سرعت روبه افزایش است که موجب تقلیل تعهدات عمومی، خیر عمومی، و... در جامعه‌ی شهرنشین شده است. در جامعه‌ی شهرنشین شاهد آن هستیم که اختلالاتی در حوزه‌ی امداد رسانی داوطلبانه بین مردم شهر در ابعاد معرفتی، مادی، عاطفی و منزلتی در میان شبکه‌ی روابط اجتماعی دیده می‌شود که این مسأله با پیامدهای میزان افزایش خودکشی، یأس اجتماعی، استثمار و انفعال اجتماعی افزایش یافته است. رشد و افزایش شهرنشینی و بروز رفتارهای سرد و بی‌اعتماد به یکدیگر در حوزه‌ی روابط اجتماعی و انسانی، موجب بروز اختلال در روابط دوستی و کاهش کمک‌های دوجانبه، افول تعهدات مشترک و شادمانی‌ها و سرخوشی‌ها شده است. این اختلال در روابط آشنایی بین گروه‌ها با یکدیگر میزان احترام متقابل، جریان خدمات اجتماعی به یکدیگر دادن، اطلاعات و اعتبارات، محصولات را از طریق پل‌های ارتباطی که بایکدیگر داشته‌اند محدود و تخریب کرده است.

۳. نقصان حمایت و امتناع از بازشناسی: «در درون هر ارتباطی دو رکن حمایت و بازشناسی (هویت) وجود دارد. حمایت و بازشناسی در گذشته به گروه‌های کوچک خانوادگی و محلی تعلق داشت و اجبارهای مشارکت با آنها حاصل می‌شد، در حال حاضر با نوعی از خودگردانی فزاینده یا رهایی از وابستگی‌های سنتی فرد حاصل می‌شود. منظور آن دسته از هنجارهای اجتماعی که فرجه‌ی آزادی عمل بیشتری می‌دهد

اما در همان حال، هویت فرد را در معرض خطر می‌اندازد یا در معرض رد یا تحقیر شدن که در نهایت فرد دچار رنج می‌شود و ارتباطات خود را با دیگران می‌گسلد» (نیک‌گهر، ۱۳۹۵). این نقصان در دو وجه صورت می‌گیرد: نخست؛ بازگشت نایمینی اجتماعی به دلایلی چون بازار کار و اشتغال رو به افزایش است و عدم حمایت‌های مدنی و عدم حمایت اجتماعی می‌تواند با خود در درازمدت گسیختگی‌هایی در ارتباطات افراد در جامعه به وجود آورد. دوم؛ شکل‌های تحقیر است نظیر تعرض به حریم فرد، محرومیت حقوقی، کاستن از ارزش اجتماعی فرد.

۴. **خطر گسیختگی‌های تجمعی:** منظور آن دسته از نایمینی و حساسیت‌های فزاینده‌ای است که به شکل‌های تحقیر در کل جامعه‌ی ما رخنه کرده است. بنابراین طبیعی است که نگرانی‌های حاصل از آن موجب می‌شوند تا گسیختگی‌های ارتباطات انسانی بیشتر و بیشتر دیده شوند. این خطر خود را در این موارد بیشتر بروز می‌دهد: نخست؛ گسیختگی رابطه‌ی فرزندی، دوم؛ یادگیری ناقص اجتماعی شدن و سوم؛ تنزل پایگاه اجتماعی مثل بیکاری به عنوان مهمترین عامل تنزل پایگاه اجتماعی اغلب در چشم‌انداز فرایند تجمع تدریجی درماندگی‌ها و گسیختگی‌های ارتباطات انسانها در اجتماع.

مبانی و چارچوب نظری

مفهوم اعتماد در اندیشه‌ی بسیاری از جامعه‌شناسان کلاسیک به اشکال گوناگون مطرح بوده است، این مفهوم نزد جامعه‌شناسان معاصر از دو منبع سرچشمه می‌گیرد: ۱- تغییر جهت جامعه‌شناسی از تأکید بر جمع‌های اجتماعی و ساختارها با تأکید بر افراد و کنشگران. ۲- ویژگی‌های خاص جامعه‌ی انسانی در پایان قرن بیستم، تنگناها و چالش‌های دوره‌ی تجدد که میزانی از اعتماد را در میان کنشگران اجتماعی، برای تداوم عمل نظم اجتماعی نیاز دارد. گئورگ زیمل به تحلیل روانی انسان‌ها و ارتباطات آنها در شهرهای بزرگ و مدرن می‌پردازد و بر ویژگی از خودبیگانگی^۱ محیط‌های شهری در تمام عرصه‌های زندگی از جمله روابط و تعاملات اجتماعی بین اعضای خانواده و

1- Alination

شهروندان تأکید می‌کند. به نظر او در شهر نوعی دلزدگی^۱ رواج دارد که ناشی از اقتصاد پولی و اشاعه‌ی تفکر حاصل از این پدیده در تمام عرصه‌های زندگی است و در واقع انسان‌ها در ارتباطاتشان با یکدیگر نوعی بی‌تفاوتی و خونسردی یافت شده که در جوامع کوچکتر کمتر مشاهده می‌شود. به نظر او چگونگی شهرنشینی از خود بیگانگی، انزوای ذهنی و بی‌اعتمادی ارتباطی انسان را افزایش می‌دهد. (شارع پور، ۱۳۸۷: ۱۲۲) در جامعه شهری، شهروندان با توجه به منافع حاکم بر زندگیشان برای برخی از ارتباطات انسانی اعتبار و اهمیت خاصی برخوردارند و در مقابل به برخی از ارتباطات و تعاملات اعتنای خاصی ندارند. این مسأله ناشی از عقلانیت حاکم بر زندگی شهری است که در شهرهای بزرگ و مدرن رو به گسترش است. با توجه به چنین پیامدهایی که در کلانشهرها وجود دارد باید در تحلیل ارتباط شهروندان به این توجه کرد که: «۱- وجود محیط اجتماعی و بسیار شلوغ شهر موجب شده که شهرنشینان برخی از تعاملات و ارتباطات با محیط اطرافش را فراموش کنند و یا از آن غفلت نمایند. ۲- وجود عقلانیت بر ساختار زندگی منجر به این شده که روابط عقلانی حاکم شود که در این نوع روابط آدمی شبیه یک ماشین است یعنی ارتباط شهرنشینان با یکدیگر براساس دقت و محاسبه‌گری شکل می‌گیرد، در حالی که در این نوع زندگی روابط عاطفی مبتنی بر فردیت کمتر یافت می‌شود (همان: ۱۲۶). رویکرد نظری اندیشمندان معاصر به اعتماد و ارتباطات انسانی در سه سطح خرد، میانی و کلان قابل تقسیم است. اعتماد در سطح خرد؛ اشاره به وضعیت انتظارگونه و تعهد در رابطه‌ی دونفره بویژه با افراد آشناست. در سطح میانی؛ انتظار عموم مردم به گروه‌های واسطه، سازمان‌ها و مؤسسات کوچک است. اعتماد حاصل از انتظار از یکدیگر، هر مقدار بیشتر و پرمناهنه‌تر باشد، سطح کنش‌های آن گسترده‌تر و وسیع‌تر می‌شود. عمق کنش‌ها بستگی به اعتماد و عواطف افراد نسبت به یکدیگر دارد. این سطح از اعتماد تأثیر بسیار مهمی بر ارتباطات و تعاملات اجتماعی دارد و توانایی تنظیم‌کنندگی ارتباطات و مناسبات اجتماعی را دارد. در سطح کلان؛

اعتماد بر ساخت اجتماعی جامعه یا اعتماد به نظام است. برای سنجش سطح اعتماد، وابستگی به هریک از سطوح یکجانبه‌نگری است و برای پرهیز از آن نیاز به دیدگاه‌هایی است که تمام سطوح را در نظر داشته باشد. در دهه‌های اخیر نظریه‌های خرد و کلان توسط جامعه‌شناسان تلفیق شده است. از این منظر جامعه‌شناسان با رویکرد تلفیقی توأمًا به اعتماد و ارتباط می‌نگرند بنابراین مبنای کار ما پرهیز از رویکردهای خاص به اعتماد و ارتباط است و اشاره به آن دسته از نظریه‌هایی است که اعتماد و ارتباطات را مد نظر قرار داده‌اند. پاتنام؛ تئوری اعتماد از نظر وی شامل نظریه‌های فردی و اجتماعی است. در این معنا اعتماد یک ویژگی فردی محسوب می‌شود. میزان اعتماد افراد با وضعیت اجتماعی، میزان تحصیل، میزان درآمد و تجارب شخصی آنها مرتبط می‌شود. هر چند ویژگی‌های فردی بر میزان اعتماد آنان مؤثر است اما سهم عوامل اجتماعی اهمیت بیشتری دارند «منابع اعتماد به ما چیز زیادی در رابطه با جوامع و سیستم‌های اجتماعی می‌گویند تا ویژگی‌های شخصی افرادی که با آنها زندگی می‌کنند» (پاتنام، ۲۰۰۰: ۱۳۸۰). پاتنام به تأثیر روابط اجتماعی افراد بر اعتماد آنان اعتقاد دارد «این واقعیتی صحیح است که اعضای انجمن‌ها نسبت به افراد مشابه خود که عضو هیچ انجمن یا سازمانی نیستند، مشارکت بالاتری دارند، زمان بیشتری را با همسایه‌های خود سر می‌کنند و از اعتماد اجتماعی بالایی برخوردار هستند. همبستگی نزدیک بین اعتماد اجتماعی و عضویت در انجمن‌ها به افراد خاص و موقعیت‌های زمانی ویژه مربوط نمی‌شود بلکه شامل همه‌ی کشورها نیز می‌شود (پاتنام، ۱۹۹۵: ۷۳). هرچند تکنولوژی عامل مهمی در سرمایه‌ی اجتماعی به طور عام و اعتماد اجتماعی به طور خاص است (نوریسیکا، ۲۰۰۱: ۷۵). بوردیو؛ سرمایه‌ی اجتماعی را به عنوان منبعی می‌داند که به صرف عضویت در گروه به فرد تعلق می‌گیرد. «تحلیل ساختارهای عینی از بررسی و تحلیل پیدایش ساختارهای ذهنی در درون فرد زیستی که خود تا حدودی محصول درونی شدن ساختارهای اجتماعی است و از تحلیل و بررسی پیدایش خود این ساختارهاست، تفکیک‌ناپذیر

است» (استونز، ۱۳۷۹: ۳۳۴) عوامل اجتماعی مهم هستند و دارای ویژگی هستند در ویژگی اول؛ بر اساس میزان کلی سرمایه‌ای که در شکل‌های متفاوت آن دارا هستند و در ویژگی دوم؛ بر اساس ساختار سرمایه‌شان، یعنی بر اساس وزن نسبی هر یک از انواع مختلف سرمایه: اقتصادی و فرهنگی که به صورت جداگانه دارا هستند، توزیع می‌شود (بورديو، ۱۳۸۱، ۳۳). سرمایه‌ی اجتماعی چیزی است که در طول زمان برای کسب آن باید تلاش کرد. برای او پیوندهای بادوام و متراکم از اهمیت خاصی برخوردار است و میزان سرمایه‌ی اجتماعی هر فرد به تعداد روابط و میزان سرمایه (فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی) تملک شده توسط هر فرد بستگی دارد. حجم سرمایه‌ی اجتماعی مورد تملک یک فرد به اندازه‌ی شبکه‌ی پیوندها و تعاملات وی بستگی دارد که او می‌تواند به طرزی مؤثر بسیج کند، منفعت‌های حاصل از عضویت در یک گروه، نوعی همبستگی را به وجود می‌آورد که حصول منفعت‌ها را ممکن می‌سازد، پس سرمایه‌ی اجتماعی نوعی ابزار دسترسی به منابع اقتصادی و فرهنگی از طریق ارتباطات اجتماعی افراد است. تأکید بورديو بر مشارکت فرد در شبکه‌های اجتماعی از این جهت است که این مشارکت سبب دسترسی او به منابع و امکانات گروه می‌شود و اعتماد اجتماعی نوعی محصول اجتماعی است که ناشی از تعاملات اجتماعی می‌باشد (شارع پور، ۱۳۸۳، ۳۰۰).

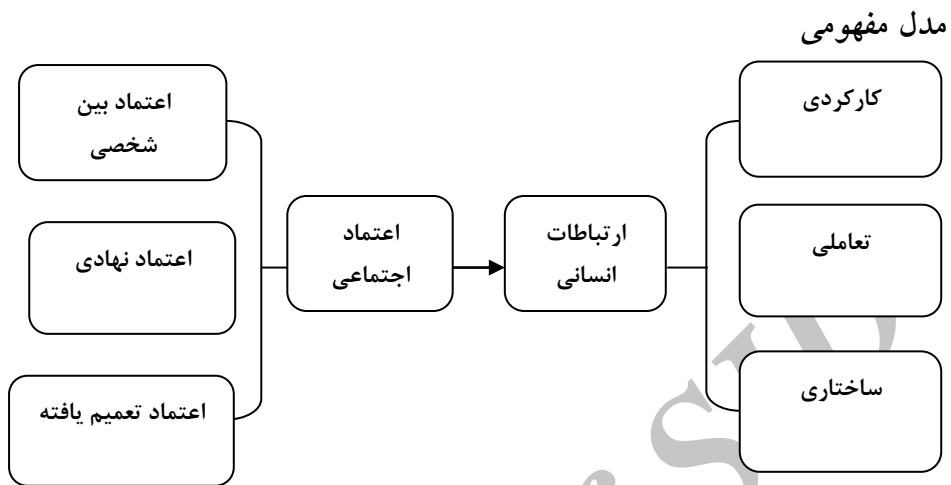
گیدنز^۱، ضرورت و نیاز جوامع امروزی برای پیشرفت را اعتماد می‌داند. منظور وی از اعتماد اشاره به یک شخص خاص نیست بلکه شامل سازمان‌ها و نهادهای بزرگتر، از جمله نظام‌های تخصصی است. گیدنز، اعتماد اجتماعی را دارای سه بعد اعتماد بنیادی، اعتماد بین شخصی و اعتماد انتزاعی می‌داند که به سه صورت نمود پیدا می‌کند: اعتماد بین فردی^۲ یا اعتماد به افراد آشنا، دوم؛ اعتماد اجتماعی^۳ یا اعتماد تعمیم یافته و سوم؛ اعتماد مدنی^۴ یا اعتماد به سازمان‌ها و نهادها. وی به تمایز در دو نوع اعتماد قایل است؛ اعتماد به افراد خاص و اعتماد به افراد یا نظام‌های انتزاعی. اعتماد انتزاعی در برگیرنده‌ی آگاهی از

- 1- Anthony Giddens
- 2- Interpersonal trust
- 3- Social trust
- 4- Civic trust

مخاطره و فرد مورد اعتماد است در صورتی که کنشگر می‌تواند به راحتی در مورد میزان ارزش اعتماد به افراد خاص قضاوت کند، بر اساس اطلاعات مربوط به تاریخچه‌ی آن فرد، انگیزه‌ها و شایستگی‌های او می‌تواند درباره‌ی میزان ارزش اعتماد نسبت به دیگران تعمیم یافته نیز دارای ایده‌ها و باورهایی باشد (گیدنز، ۱۳۷۷: ۴۲).

ز تومکا؛^۱ به تأثیر کلان اجتماعی بر شکل‌گیری اعتماد و تغییر آن اشاره دارد. وی معتقد است «سعی ما باید بر این باشد تا زمینه‌های وسیع‌تری را که موجب فرهنگ اعتماد و یا برعکس، فرهنگ بی‌اعتمادی می‌شوند، مشخص کنیم تا ببینیم چطور تأثیر این عوامل به مرور بر روی هم انباشت شده و سنت‌های دایمی و پایداری از اعتمادیابی، اعتمادی تعمیم یافته را دامن می‌زنند. اگر فرصت‌های ساختاری و منابع عاملیتی با یکدیگر هماهنگ باشند، آنگاه زمینه برای ظهور فرهنگ اعتماد فراهم خواهد بود (غفاری: ۱۳۸۶: ۱۶۸). تأکید وی بر عوامل ساختاری است که در هر جامعه می‌تواند قابلیت اعتماد را افزایش یا کاهش دهد. با توجه به نظریه‌های فوق و با پرهیز از تأکید صرف به رویکرد اثبات‌گرا و تفسیرگرا، رویکرد تلفیق‌گرایی به عنوان سومین رویکرد از نظریه‌پردازی اجتماعی انتخاب شد. نقطه قوت و تأکید نظریه‌های تلفیق‌گرایان علاوه بر آنکه با رویکردهای قبلی از نظر وجود نقاط ورود به موضوع متفاوت است، در بینش‌های اساسی جامعه‌شناختی از جمله در لزوم ارتباط و پیوند بین گرفتاری‌های شخصی و مسائل عمومی، فرد و جامعه، سطوح خرد و کلان، موضوعات ذهنی و عینی، ساختارها و عاملیت‌ها تفاوت دارند. رابطه‌ی دیالکتیکی، آن‌تمامیتی است که اجزای متغیرها در تقابل‌های دوگانه و بیشتر هستند که نشان‌دهنده‌ی خصلت حرکت و تغییر و پویایی آن است، تقابل ساختار و عاملیت است. چارچوب نظری این تحقیق به تبعیت از همین رویکرد است. رویکرد نظری و تحلیل این تحقیق بهره‌مندی از تئوری اندیشمندان تلفیق‌گرایی چون گیدنز و بوردیو بنا شد که در بحث اعتماد، گونه‌های اعتماد را در سه سطح در تعاملات میان افراد می‌بینند. بدین لحاظ محتوای ارتباط و کارکردهای آن با حضور و عدم حضور اعتماد تفاوت می‌یابد.

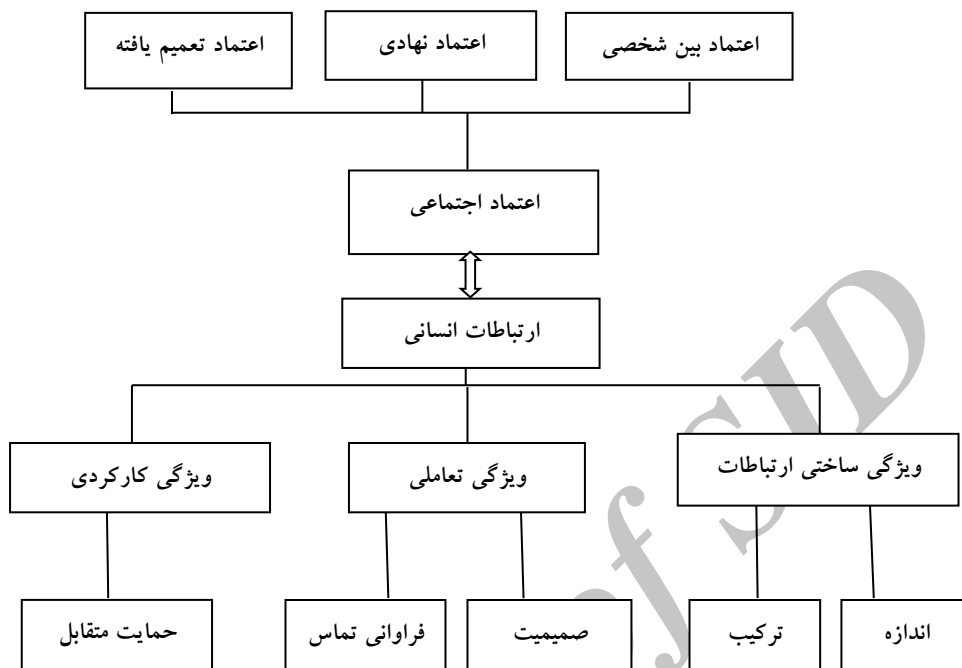

فرضیه‌های تحقیق

- ۱- به نظر می‌رسد بین اعتماد بین شخصی و بعد کارکردی، بعد تعاملی و بعد ساختی ارتباطات انسانی رابطه وجود دارد. به گونه‌ای که همراه با افزایش اعتماد بین شخصی بین افراد، بعد کارکردی ارتباطات انسانی تقویت می‌شود.
- ۲- به نظر می‌رسد بین اعتماد نهادی و بعد کارکردی، بعد تعاملی و بعد ساختی ارتباطات انسانی رابطه وجود دارد. به گونه‌ای که همراه با افزایش اعتماد نهادی در بین افراد، بعد کارکردی ارتباطات انسانی تقویت می‌شود.
- ۳- به نظر می‌رسد بین اعتماد تعمیم یافته و بعد کارکردی، بعد تعاملی و بعد ساختی ارتباطات انسانی رابطه وجود دارد. به گونه‌ای که همراه با افزایش اعتماد تعمیم یافته در بین افراد، بعد کارکردی ارتباطات انسانی تقویت می‌شود.

نمودار شماره (۱): روابط متغیرها (فرضیات تحقیق)

روش تحقیق

در تحقیق حاضر، روش پیمایش اجتماعی و روش اسنادی مورد استفاده قرار گرفت و اطلاعات مورد نیاز به وسیله‌ی پرسش‌نامه به صورت میدانی تکمیل شده است. نحوه‌ی سنجش و آزمون هر یک از متغیرهای تحقیق با استفاده از سؤالات بسته، طیف‌های مجموع نمرات و مقیاس لیکرت بوده و با توجه به سطوح سنجش هر یک از آزمون‌های آماری مرتبط به کار گرفته شده است. جامعه‌ی آماری شامل کلیه‌ی شهروندان ۱۸ سال به بالای ساکن شهر تهران اعم از زن و مرد ساکن شهر تهران است که با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای که در مطالعات با مقیاس وسیع که توزیع جغرافیایی افراد بسیار پراکنده و گسترده است، به کار می‌رود. خوشه‌ها در بیش از یک مرحله اجرا می‌شود و در طی مرحله‌ها برای انتخاب عناصر هریک از خوشه‌های انتخاب شده از فن نمونه‌گیری تصادفی استفاده می‌شود، که با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۴ نفر از پنج منطقه که از میان بیست و دو منطقه به عنوان نمونه انتخاب گردید. میزان آلفای به دست

آمده برای هر دو متغیر اعتماد و ارتباطات انسانی؛ همچنین ابعاد این دو متغیر بالای ۰/۷۰ بوده که حاکی از پایایی پرسشنامه است.

روش نمونه‌گیری، نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. در این راستا در مرحله‌ی اول از بین مناطق ۲۲ گانه سطح شهر تهران ۵ منطقه (منطقه‌ی ۱ در شمال تهران، منطقه‌ی ۷ در مرکز تهران، منطقه‌ی ۱۷ در جنوب تهران، منطقه‌ی ۴ در شرق تهران و منطقه‌ی ۲۲ در غرب تهران) به صورت کاملاً تصادفی انتخاب شده‌اند و در مرحله‌ی بعدی از درون هر منطقه، دو بلوک را برای نمونه‌گیری انتخاب نموده‌ایم. همه‌ی انتخاب‌ها به صورت تصادفی است و علت انتخاب یک محله از بین مناطق گوناگون جغرافیایی و انتخاب دو بلوک در میان هر محله بدین دلیل است که قدرت تعمیم‌پذیری یافته‌های تحقیق را بیشتر کند. در داخل هر بلوک نیز تعدادی از منازل مسکونی بصورت تصادفی سیستماتیک انتخاب می‌گردند و با مراجعه به آنها، از هر خانوار با یک نفر از اعضای خانواده که سن آن از ۱۸ سال بیشتر باشد به عنوان پاسخگو انتخاب می‌گردد، البته در صورتی که در آن خانوار افرادی واجد شرایط پاسخگویی نباشد واحد همسایه‌ی آنها را جایگزین خانوار انتخاب شده می‌کنیم.

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی؛ از مجموع ۳۸۴ نفر پاسخگو، به لحاظ میزان تحصیلات، ۲۱ نفر (۵/۵ درصد) دارای تحصیلات سیکل، ۴۴ نفر (۱۱/۴ درصد) دارای تحصیلات دیپلم، ۱۲۹ نفر (۳۳/۵ درصد) دارای تحصیلات فوق دیپلم، ۶۱ نفر (۱۵/۸ درصد) دارای تحصیلات لیسانس، ۱۳۰ نفر (۳۳/۸ درصد) از پاسخگویان دارای تحصیلات فوق لیسانس و بالاتر هستند. به لحاظ وضعیت تأهل ۱۸۰ نفر (۴۶/۷۵ درصد) از پاسخگویان مجرد و ۲۰۵ نفر (۵۳/۲۵ درصد) از پاسخگویان متأهل هستند. به لحاظ ترکیب سنی ۳۷ نفر (۹/۶ درصد) از پاسخگویان متعلق به گروه سنی ۱۸ تا ۳۰ سال هستند، ۱۲۶ نفر (۳۲/۷ درصد) آنان نیز به گروه سنی ۳۱ تا ۴۰ سال تعلق دارند، ۱۴۸ نفر (۳۸/۴ درصد) آنان نیز به گروه و ۷۴ نفر (۱۹/۲ درصد) نیز به گروه سنی بیشتر از ۵۰ سال تعلق دارند. از نظر جنسیت

۱۵۷ نفر (۴۰/۸ درصد) از پاسخگویان مرد و ۲۲۸ نفر (۵۹/۲ درصد) نیز زن بوده‌اند. از نظر محل تولد، ۱۳۷ نفر (۳۵/۶ درصد) از پاسخگویان در تهران متولد شده‌اند و ۲۴۸ نفر (۶۴/۴ درصد) از پاسخگویان در شهرهای دیگر متولد شده‌اند.

یافته‌های تحلیلی؛ کجی^۱، کشیدگی^۲ هر یک از مقیاس‌های مورد استفاده در این مطالعه مورد بررسی قرار گرفت که کجی و کشیدگی همه‌ی مقیاس‌ها کمتر از ۱۲۱ بوده است. این نتیجه حاکی از نرمال بودن داده‌ها است بنابراین باید در ادامه برای تحلیل فرضیات از آزمون‌های پارامتریک استفاده شود. در ادامه برای آزمون رابطه بین ابعاد اعتماد اجتماعی و ابعاد ارتباطات انسانی از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. علت استفاده از این آزمون به سطح سنجش متغیرها برمی‌گردد، چون سطح سنجش همه‌ی ابعاد فاصله‌ای است، بنابراین مناسبترین آزمون ضریب همبستگی پیرسون است.

جدول شماره‌ی (۲): ماتریس همبستگی بین مؤلفه‌های اعتماد اجتماعی و ارتباطات انسانی

ارتباطات انسانی	اعتماد اجتماعی	ساختی	تعاملی	کارکردی	تعمیم یافته	نهادی	بین شخصی	
۰/۷۱۱**	۰/۹۰۱**	۰/۶۵۲**	۰/۶۴۶**	۰/۲۸۸**	۰/۴۵۸**	۰/۸۰۸**	*	بین شخصی
۰/۶۷۴**	۰/۸۹۵**	۰/۷۳۸**	۰/۵۸۷**	۰/۲۷۷**	۰/۴۳۷**	*	*	نهادی
۰/۵۸۷**	۰/۷۳۵**	۰/۴۵۶**	۰/۵۱۲**	۰/۳۳۶**	*	*	*	تعمیم یافته
۰/۵۵۶**	۰/۳۳۴**	۰/۲۴۰**	۰/۱۷۵**	*	*	*	*	کارکردی
۰/۸۸۷**	۰/۶۸۹**	۰/۶۰۹**	*	*	*	*	*	تعاملی
۰/۷۶۶**	۰/۷۳۲**	*	*	*	*	*	*	ساختی
۰/۷۷۸**	*	*	*	*	*	*	*	اعتماد اجتماعی
*	*	*	*	*	*	*	*	ارتباطات انسانی

1- skewness

2- kurtosis

** : سطح معناداری ۰/۰۱ است.

با توجه به نتایج ماتریس همبستگی بالا باید خاطر نشان کرد که: هرچقدر ابعاد بین شخصی، نهادی و تعمیم یافته اعتماد اجتماعی افزایش یابد متغیر ارتباطات انسانی نیز افزایش می یابد. هرچقدر ابعاد بین شخصی، نهادی و تعمیم یافته اعتماد اجتماعی افزایش یابد ابعاد کارکردی، تعاملی و ساختی ارتباطات انسانی نیز افزایش می یابد. هرچقدر متغیر اعتماد اجتماعی افزایش یابد متغیر ارتباطات انسانی نیز افزایش می یابد. لازم به ذکر است تمامی روابط بالا بین مؤلفه ها و متغیرها در سطح ۰/۰۱ معنادار است همچنین حاکی از همبستگی بسیار قوی است. بنابراین با ۹۹ درصد اطمینان می توان گفت این روابط معنادار است و همچنین قابل تعمیم به جامعه آماری است. در ادامه برای هر یک از فرضیات تحقیق به طور جداگانه رگرسیون خطی گرفته می شود. به منظور تعیین دقیقتر رابطه بین اعتماد بین شخصی و بعد کارکردی ارتباطات انسانی و همچنین تشخیص سهم متغیر پیشبین (اعتماد بین شخصی) در تبیین متغیر ملاک (کارکردی ارتباطات انسانی) از تحلیل رگرسیون خطی استفاده گردید.

جدول شماره ۳: تحلیل رگرسیون خطی بین اعتماد بین شخصی و بعد کارکردی ارتباطات

انسانی

T معناداری	β بتا	B	بعد کارکردی ارتباطات انسانی
۵/۸۹۳	۰/۲۸۸	۰/۲۶۲	اعتماد بین شخصی
۲۰/۷۳۱	---	۳۳/۲۹۶	عدد ثابت (عرض از مبدا)
۰/۰۰۰		۳۴/۷۲۸	آزمون F و سطح معناداری کل
	۰/۰۸۳		R2 (ضریب تعیین چندگانه)

ضرایب حاصل از نتایج تحلیل رگرسیون (R2) نشان می دهد که متغیر پیش بین می تواند فقط ۸ درصد تغییرات میزان متغیر ملاک را تبیین کند. قابل ذکر است که گرچه این مقدار به نظر خیلی کم است ولی از لحاظ آماری معنادار است. به هر حال با توجه به

ضریب بتا می‌توان گفت تغییری به اندازه یک انحراف معیار در متغیر پیش‌بین موجب ۰/۲۸۸ انحراف معیار تغییر در نمره متغیر ملاک می‌شود. به منظور تعیین دقیق‌تر رابطه بین اعتماد بین شخصی و بعد تعاملی ارتباطات انسانی و همچنین تشخیص سهم متغیر پیش‌بین (اعتماد بین شخصی) در تبیین متغیر ملاک (بعد تعاملی ارتباطات انسانی) از تحلیل رگرسیون خطی استفاده گردید.

جدول شماره‌ی (۴): تحلیل رگرسیون خطی بین اعتماد بین شخصی و بعد تعاملی ارتباطات انسانی

T معناداری	β بتا	B	بعد تعاملی ارتباطات انسانی
۱۶/۵۷۱	۰/۶۴۶	۱/۰۲۲	اعتماد بین شخصی
۲۱/۱۲۹	---	۴۶/۹۸۹	عدد ثابت (عرض از مبدا)
۰/۰۰۰		۲۷۴/۵۹۹	آزمون F و سطح معناداری کل
	۰/۴۱۸		R2 (ضریب تعیین چندگانه)

ضرایب حاصل از نتایج تحلیل رگرسیون (R2) نشان می‌دهد که متغیر پیش‌بین می‌تواند ۴۱ درصد تغییرات میزان متغیر ملاک را تبیین کند که از لحاظ آماری معنادار است. به هر حال با توجه به ضریب بتا می‌توان گفت تغییری به اندازه یک انحراف معیار در متغیر پیش‌بین موجب ۰/۶۴۶ انحراف معیار تغییر در نمره متغیر ملاک می‌شود. به منظور تعیین دقیق‌تر رابطه بین اعتماد بین شخصی و بعد ساختی ارتباطات انسانی و همچنین تشخیص سهم متغیر پیش‌بین (اعتماد بین شخصی) در تبیین متغیر ملاک (بعد ساختی ارتباطات انسانی) از تحلیل رگرسیون خطی استفاده گردید.

جدول شماره‌ی (۵): تحلیل رگرسیون خطی بین اعتماد بین شخصی و بعد ساختی ارتباطات انسانی

T معناداری	β بتا	B	بعد ساختی ارتباطات انسانی
۱۶/۸۲۵	۰/۶۵۲	۰/۴۴۴	اعتماد بین شخصی
۱۱/۸۲۵	---	۱۱/۰۶۱	عدد ثابت (عرض از مبدا)
۰/۰۰۰		۲۸۳/۰۷۷	آزمون F و سطح معناداری کل

۰/۴۲۵	R2 (ضریب تعیین چندگانه)
-------	-------------------------

ضرایب حاصل از نتایج تحلیل رگرسیون (R2) نشان می‌دهد که متغیر پیش‌بین می‌تواند ۴۲ درصد تغییرات میزان متغیر ملاک را تبیین کند. که از لحاظ آماری معنادار است. به هر حال با توجه به ضریب بتا می‌توان گفت تغییری به اندازه یک انحراف معیار در متغیر پیش‌بین موجب ۰/۶۵۲ انحراف معیار تغییر در نمره متغیر ملاک می‌شود. به نظر می‌رسد بین اعتماد نهادی و بعد کارکردی ارتباطات انسانی رابطه وجود دارد. به گونه‌ای که همراه با افزایش اعتماد نهادی در بین افراد بعد کارکردی ارتباطات انسانی تقویت می‌شود. به منظور تعیین دقیق‌تر رابطه بین اعتماد نهادی و بعد کارکردی ارتباطات انسانی و همچنین تشخیص سهم متغیر پیش‌بین (اعتماد نهادی) در تبیین متغیر ملاک (بعد کارکردی ارتباطات انسانی) از تحلیل رگرسیون خطی استفاده گردید.

جدول شماره ۶): تحلیل رگرسیون خطی بین اعتماد نهادی و بعد کارکردی ارتباطات انسانی

T معناداری	β بتا	B	بعد کارکردی ارتباطات انسانی
۴/۵۷۲	۰/۲۲۷	۰/۲۰۴	اعتماد نهادی
۱۹/۹۸۸	---	۳۴/۷۰۴	عدد ثابت (عرض از مبدا)
۰/۰۰۰		۲۰/۸۹۹	آزمون F و سطح معناداری کل
	۰/۰۵۴		R2 (ضریب تعیین چندگانه)

ضرایب حاصل از نتایج تحلیل رگرسیون (R2) نشان می‌دهد که متغیر پیش‌بین می‌تواند فقط ۵ درصد تغییرات میزان متغیر ملاک را تبیین کند. با توجه به ضریب بتا می‌توان گفت تغییری به اندازه‌ی یک انحراف معیار در متغیر پیش‌بین موجب ۰/۲۲۷ انحراف معیار تغییر در نمره متغیر ملاک می‌شود. به نظر می‌رسد بین اعتماد نهادی و بعد تعاملی ارتباطات انسانی رابطه وجود دارد. به گونه‌ای که همراه با افزایش اعتماد نهادی در بین

افراد بعد تعاملی ارتباطات انسانی تقویت می‌شود. به منظور تعیین دقیق‌تر رابطه بین اعتماد نهادی و بعد تعاملی ارتباطات انسانی و همچنین تشخیص سهم متغیر پیشین (اعتماد نهادی) در تبیین متغیر ملاک (بعد تعاملی ارتباطات انسانی) از تحلیل رگرسیون خطی استفاده گردید.

جدول شماره‌ی (۷): تحلیل رگرسیون خطی بین اعتماد نهادی و بعد تعاملی ارتباطات انسانی

T معناداری	β بتا	B	بعد تعاملی ارتباطات انسانی
۱۴/۱۸۳	۰/۵۸۷	۰/۹۱۵	اعتماد نهادی
۱۹/۱۳۹	---	۴۸/۰۰۳	عدد ثابت (عرض از مبدا)
۰/۰۰۰		۲۰۱/۵۳	آزمون F و سطح معناداری کل
	۰/۳۴۴		R2 (ضریب تعیین چندگانه)

ضرایب حاصل از نتایج تحلیل رگرسیون (R2) نشان می‌دهد که متغیر پیشین می‌تواند ۳۴ درصد تغییرات میزان متغیر ملاک را تبیین کند. با توجه به ضریب بتا می‌توان گفت تغییری به اندازه‌ی یک انحراف معیار در متغیر پیشین موجب ۰/۵۸۷ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی متغیر ملاک می‌شود. به منظور تعیین دقیق‌تر رابطه بین اعتماد نهادی و بعد ساختی ارتباطات انسانی و همچنین تشخیص سهم متغیر پیشین (اعتماد نهادی) در تبیین متغیر ملاک (بعد ساختی ارتباطات انسانی) از تحلیل رگرسیون خطی استفاده گردید.

جدول شماره‌ی (۸): تحلیل رگرسیون خطی بین اعتماد نهادی و بعد ساختی ارتباطات انسانی

T معناداری	β بتا	B	بعد ساختی ارتباطات انسانی
۲۱/۳۹۳	۰/۷۳۸	۰/۴۹۵	اعتماد نهادی
۸/۷۲۷	---	۷/۸۵۷	عدد ثابت (عرض از مبدا)
۰/۰۰۰		۴۵۷/۶۶	آزمون F و سطح معناداری کل
	۰/۵۴۴		R2 (ضریب تعیین چندگانه)

ضرایب حاصل از نتایج تحلیل رگرسیون (R^2) نشان می‌دهد که متغیر پیش‌بین می‌تواند ۵۴ درصد تغییرات میزان متغیر ملاک را تبیین کند که از لحاظ آماری معنادار است. به هر حال با توجه به ضریب بتا می‌توان گفت تغییری به اندازه‌ی یک انحراف معیار در متغیر پیش‌بین موجب $۰/۷۳۷$ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی متغیر ملاک می‌شود. به منظور تعیین دقیق‌تر رابطه بین اعتماد تعمیم یافته و بعد کارکردی ارتباطات انسانی و همچنین تشخیص سهم متغیر پیش‌بین (اعتماد تعمیم یافته) در تبیین متغیر ملاک (بعد کارکردی ارتباطات انسانی) از تحلیل رگرسیون خطی استفاده گردید.

جدول شماره‌ی (۹): تحلیل رگرسیون خطی بین اعتماد تعمیم یافته و بعد کارکردی ارتباطات انسانی

T معناداری	β بتا	B	بعد کارکردی ارتباطات انسانی
۶/۹۷۶	۰/۳۳۶	۲۷/۷۴۴	اعتماد تعمیم یافته
۱۲/۹۵۳	---	۲۷/۳۳۰	عدد ثابت (عرض از مبدا)
۰/۰۰۰		۴۸/۷۰۲	آزمون F و سطح معناداری کل
	۰/۱۱۳		R^2 (ضریب تعیین چندگانه)

ضرایب حاصل از نتایج تحلیل رگرسیون (R^2) نشان می‌دهد که متغیر پیش‌بین می‌تواند فقط ۱۱ درصد تغییرات میزان متغیر ملاک را تبیین کند. قابل ذکر است که گرچه این مقدار به نظر خیلی کم است ولی از لحاظ آماری معنادار است. به هر حال با توجه به ضریب بتا می‌توان گفت تغییری به اندازه‌ی یک انحراف معیار در متغیر پیش‌بین موجب $۰/۳۳۶$ انحراف معیار تغییر در نمره‌ی متغیر ملاک می‌شود. به منظور تعیین دقیق‌تر رابطه بین اعتماد تعمیم یافته و بعد تعاملی ارتباطات انسانی و همچنین تشخیص سهم متغیر پیش‌بین (اعتماد تعمیم یافته) در تبیین متغیر ملاک (بعد تعاملی ارتباطات انسانی) از تحلیل رگرسیون خطی استفاده گردید.

جدول شماره‌ی (۱۰): تحلیل رگرسیون خطی بین اعتماد تعمیم یافته و بعد تعاملی ارتباطات انسانی

T معناداری	β بتا	B	بعد تعاملی ارتباطات انسانی
---------------	----------------	---	----------------------------

۱۱/۶۶۰	۰/۵۱۲	۰/۸۷۳	اعتماد تعمیم‌یافته
۱۲/۸۲۱	---	۴۳/۵۱۲	عدد ثابت (عرض از مبدا)
۰/۰۰۰		۱۳۵/۹۶	آزمون F و سطح معناداری کل
	۰/۲۶۲		R2 (ضریب تعیین چندگانه)

ضرایب حاصل از نتایج تحلیل رگرسیون (R2) نشان می‌دهد که متغیر پیش‌بین می‌تواند ۲۶ درصد تغییرات میزان متغیر ملاک را تبیین کند که از لحاظ آماری معنادار است. به هر حال با توجه به ضریب بتا می‌توان گفت تغییری به اندازه یک انحراف معیار در متغیر پیش‌بین موجب ۰/۵۱۲ انحراف معیار تغییر در نمره متغیر ملاک می‌شود. به منظور تعیین دقیق‌تر رابطه بین اعتماد تعمیم‌یافته و بعد تعاملی ارتباطات انسانی و همچنین تشخیص سهم متغیر پیش‌بین (اعتماد تعمیم‌یافته) در تبیین متغیر ملاک (بعد ساختی ارتباطات انسانی) از تحلیل رگرسیون خطی استفاده گردید.

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر سعی شد رابطه‌ی بین اعتماد اجتماعی و ارتباطات انسانی و همچنین ابعاد این دو متغیر مورد آزمون قرار گیرد. آنگونه که اشاره شد حضور اعتماد بر شدت، حجم، کیفیت و کمیت ارتباط انسانها می‌افزاید و ارتباطات افراد نیز بر حجم و شعاع اعتماد می‌افزاید. اعتماد اجتماعی محصول ارتباطات انسانهاست. حال نخست باید اعتماد حضور داشته باشد و یا ارتباطات انسانها؟ در هر ارتباط یک میزان حداقل از اعتماد بنیادین حضور دارد بنابراین در ارتباط افراد همیشه و همواره حداقلی از اعتماد اولیه‌ی متقابل وجود دارد و مقتضای شرایط و فضای اجتماعی اعتماد افزایش و کاهش پیدا می‌کند. ابعاد سه‌گانه‌ی اعتماد و ارتباط انسانی اشاره شد. ارتباطات میان انسانها با پشتوانه‌ی نظریه‌های موجود دارای سه بعد در نظر گرفته و رهیافت‌های سه‌گانه‌ی روان‌شناسی اجتماعی با تأکید بر ویژگی فردی، رهیافت دوم، جامعه‌شناختی با تأکید بر اعتماد به عنوان ویژگی روابط انسانی - اجتماعی و سوم؛ رهیافت ترکیبی که در مقابل دو رهیافت دیگر، بر توانایی بالقوه‌ی اعتماد اجتماعی در پر کردن شکاف میان سطوح خرد و

کلان اساس و تأکید تحلیل در پژوهش حاضر مد نظر قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان داد: - مؤلفه‌های اعتماد و ارتباط افراد در شهر تهران به عنوان فضای زندگی تمامی عرصه‌های زندگی افراد از جمله کارکردها و تعاملات و ساخت‌های ارتباطات را تحت تأثیر قرار داده است. این تغییرات و پیامدها همچون دیگر مناطق مختلف جامعه و جهان دارای تفاوت‌های محسوس است. در فرایند شهرنشینی، خویشاوندی و شبکه‌ی تعاملات آن نقش درجه‌ی دوم را ایفا می‌کند.

- هنگامی که رشد فردگرایی و اهمیت دادن به خواسته‌ها و نیازهای شخصی در ارتباطات بین افراد جامعه‌ی شهری از اهمیت بسیار بالایی برخوردار باشد، حس اطمینان و اعتماد بین افراد کاهش می‌یابد، آن وقت سرمایه‌ی اجتماعی تنزل پیدا خواهد کرد و اختلالات رابطه‌ای و پیامدهای متنوعی را به وجود آورده است.

- همراه با بالا رفتن سن میزان اعتماد اجتماعی آنان نیز بالاتر خواهد رفت. در سنین بالا میزان اعتماد اجتماعی افزایش یافته و در نتیجه ارتباطات انسانی افزایش خواهد یافت. این نتیجه با نظریه‌ی گیدنز همسوست. مطابق با نظر گیدنز افرادی که دیدگاه سنتی دارند روابطشان براساس اعتماد متقابلی است که اکثراً نشأت گرفته از محیط خانوادگی افراد است اما در افرادی که دیدگاه‌های مدرن‌تری دارند، این اعتماد حالت اکتسابی دارد. در حقیقت خانواده و اجتماع این اعتماد را برای افراد تضمین نمی‌کند؛ فرد مجبور است این اعتماد را در روابط با دیگران خود کسب کند، بنابراین در این دسته افراد، اعتماد چیز مطمئن و از پیش تعیین‌شده‌ای نیست. سطح پایین ارتباطات انسانی در بین افراد با سن پایین نسبت به افراد مسن حاکی از تحول در فردیت آنهاست.

- در میان خانواده‌های تهرانی به طور همزمان سه الگوس سنتی - مدرن و پست‌مدرن دیده می‌شود. این مسیر الگویی جهانی اما مبهم را دربر دارد به نحوی که خانواده‌های تهرانی در حال حاضر در یک شرایط بینابینی زندگی می‌کنند از طرفی جوانترها به زندگی مدرن روی آورده‌اند و به الگوهای سنتی پایبند نیستند. این الگو در مورد اعتماد اجتماعی اعضای خانواده به هم صدق می‌کند به نحوی که سطح اعتماد اجتماعی در بین جوانترها

به مراتب کمتر از بزرگترهاست و به تبع آن سطح ارتباطات انسانی نیز به همین صورت یعنی سطح ارتباطات و تعاملات در بین بزرگترها به مراتب بیشتر از جوانترهاست. ارتباط به لحاظ کارکرد، تعاملات و ساختار آن تفاوت می‌یابد. در آخر می‌توان ادعا نمود که در اعتماد و نوع ارتباط افراد در شهر تهران، خانواده‌ها بیشترین سهم را دارند و اعتماد بین شخصی بیشترین نقش را در شکل‌گیری ارتباطات آنها دارد.

پیشنهادها و راهکارها

۱- با توجه به اینکه شعاع اعتماد در ایران محدود است و دایره‌ی اعتماد محدود به خانواده و آشنایان است، این امر می‌تواند بنیان‌های فرهنگی فساد را ایجاد کند. روابط و تعاملات تنها به گروه‌های اولیه محدود شده و به متن جامعه گسترش نمی‌یابد. این امر خلأ و شکاف میان دو حوزه را موجب می‌شود. برای پر کردن شکاف این دو حوزه؛ نهادها به عنوان واسطه و تعمیم‌دهنده عمل می‌کنند. تشکل‌های مدنی (احزاب، اصناف، اتحادیه‌ها، انجمن‌ها، سازمان‌های مردم‌نهاد) در صورتی که وابسته به دولت و نهادهای دولتی و زیر چتر حمایتی آن نباشند، پیشنهاد برای افزایش اعتماد اجتماعی با راهبرد در سطح کلان: ایران دارای ویژگی‌های خاصی است که آن را از بسیاری کشورها متمایز می‌کند. کارکرد و ساختار عناصر و مؤلفه‌های درونی (وضعیت جغرافیایی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، جمعیتی- قومی) و عنصر بیرونی (منطقه‌ای و بین‌المللی) نظام اجتماعی ناهمگون است. در نتیجه روابط و مناسبات یک سوپه و در پی آن نابرابری اجتماعی را سبب می‌شود. حاصل این نابرابری، مسائل و مشکلات اجتماعی از جمله فقر، فحشا، فساد، بزهکاری، اعتیاد، طلاق و بی‌اعتمادی است. در سطح کلان، راهبر دستوری یا «از بالا به پایین» و «راهبرد پایین به بالا» است. راه حلی که برای جلب اعتماد موفقیت‌آمیز، اعتماد به دیگران را در صورتی می‌توان افزایش پیدا کند که نهادها از نظر حقیقت‌گویی، وفای به عهد، انصاف و همبستگی، سابقه‌ی بی‌عیب و نقصی را فراهم کنند و بدین ترتیب دلایل شک و بدبینی را باطل سازند، قوانین خوب، شهروندان خوب تربیت می‌کند. و در راهبرد از پایین به بالا جامعه‌گرایی مدنی است. کشور ما به نوعی با

بحران مدنیت مواجه است. برای کارآمد کردن دموکراسی، این راه حل بر مبنای عامل عرضه اعتماد عمل می‌کند و ترس و اکراه شهروندان از اعتماد به دیگران ناآشنا را کاهش می‌دهد.

۲- تقویت فرایند فرهنگی شدن ارتباطات صحیح شهروندی و شهرنشینی با توجه به پیامدهای گذار از سنت به مدرنیته.

۳- مبارزه جدی با خشونت‌های ارتباطی در تعاملات انسانی روزمره شهرنشینان که همراه با آسیب و انحرافات اجتماعی است؛ و تشویق به رفتارهای انسانی و اخلاقی و آموزش آموزه‌های ارتباطات اخلاقی به شهروندان و در آخرآگاه‌سازی از طریق برنامه‌ریزی‌های فرهنگی و اجتماعی و رسانه‌ای که مدیریت شهری به شهروندان برای افزایش اعتماد و اطمینان اجتماعی باید ارائه دهد.

Archive of SID

منابع و ماخذ

- استونز، راب. (۱۳۷۹). مهرداد میردامادی، متفکران بزرگ جامعه‌شناسی، تهران: نشر مرکز.
- آشوری، داریوش. (۱۳۷۶). ما و مدرنیته، تهران: انتشارات طلوع آزادی.
- باستانی، سوسن. (۱۳۸۲). (درسنامه)، تحلیل شبکه در جامعه‌شناسی، دانشگاه الزهرا.
- بهرامی کمیل، نظام. (۱۳۸۸). نظریه‌ی رسانه‌ها رسانه‌ها (جامعه‌شناسی ارتباطات) کمیل، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی.
- پوگام، سرژ. عبدالحسین نیک گهر. (۱۳۹۵). جامعه‌شناسی رابطه‌ی اجتماعی، تهران: انتشارات هرمس.
- چلبی، مسعود. (۱۳۸۶). «جامعه‌شناسی نظم»، تهران: نشر نی.
- ساروخانی، باقر، صداقتی فرد، مجتبی. (۱۳۸۸). شکاف نسلی در خانواده‌ی ایرانی، دیدگاه‌ها و بینش‌ها، پژوهشنامه‌ی علوم اجتماعی، سال سوم، شماره‌ی چهارم.
- شارع پور، محمد. (۱۳۸۳). «بررسی مسائل اجتماعی ایران- ابعاد و کارکردهای اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن»، تهران: انتشارات پیام نور.
- شارع پور، محمود. (۱۳۸۷). «جامعه‌شناسی شهری»، تهران: نشر سمت.
- ای، دواس. (۱۳۸۳). پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه‌ی هوشنگ ناییبی، تهران: نشر نی.
- غفاری، غلامرضا و اونق، نازمحمد. (۱۳۸۶). سرمایه‌ی اجتماعی و کیفیت زندگی، مجله‌ی مطالعات اجتماعی ایران، دوره‌ی اول، شماره‌ی ۱
- فرید، محمدصادق. (۱۳۹۱). مقاله، خانواده و ساختار جامعه‌ی امروز ایران.
- فکوهی، ناصر. (۱۳۸۳). «انسان‌شناسی شهری»، تهران: نشر نی.
- گیدنز، بردسال؛ آنتونی، کارن. (۱۳۷۷). «جامعه‌شناسی»، ترجمه‌ی حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- عبداللهی، محمد؛ موسوی، میرطاهر. (۱۳۸۶). مجله‌ی علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره‌ی ۲۵.
- موسوی، محمد مهدی؛ زارعی متین؛ طهماسبی، رضا. (۱۳۸۸). نقش مؤلفه‌های فرهنگ

سازمانی در اعتمادسازی: بررسی روابط بین اعتماد فرهنگی گلوب و اعتماد، علوم مدیریت ایران، ۱۵.

- مقصودی، مجتبی. (۱۳۸۶). ژورنال‌لیسم قومی، خردنامه‌ی همشهری، شماره‌ی ۲۰.
- Bastani, S. (2001) Middle Class community in Tehran: Social Network, Social support and Martial Relationships, PhD. thesis, Department of Sociology, University of Toronto, Canada.
- Bourdieu, P. (1986), *The forms of capital*, in: J.G. Richardson (ed.): Handbook for Theory and Research for the Sociology of Education, pp. 241 – 258
- Hofstede, R.H. Wilcox, R.H, and Smith, H.A (1980), “Crisis Management, Some opportunities”, Science No. 187, Feb. 197.
- Klanooori, Toko; Yamagishi, Toshio; Cook, Karm S.; Cheshire, Coye (2006) Does trust beget trustworthiness? Trust and trustworthiness in two games and two cultures: A research note. *Social Psychology Quarterly* 69(3), 270-283.
- Putnam, R. D. (1995) 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *The Journal of Democracy*, 6:1, pages 65-78
- Putnam, Robert D (2000) "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community"

Archive SID